

MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN-HUNGARIAN UNION

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA-KNOWLEDGE DATABASE

SZÁSZ, Géza

Egy tizennyolcadik századi „szuperkém” feljegyzései / Notes of a "super spy" of the eighteenth century

Eredeti közlés /Original publication:

Aetas, 2006, 21. évf., 2–3. szám, 308–310. old.

Elektronikus újraközlés/Electronic republication:

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR – 000.002.857

Dátum/Date: 2018. május / May

filename: szaszgeza_2006_recTothFerenc

Ezt az információt közlésre előkészítette

/This information prepared for publication by:

B. WALLNER, Erika és/and BIERNACZKY, Szilárd

Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document:

SZÁSZ, Géza: Egy tizennyolcadik századi „szuperkém” feljegyzései / Notes of a "super spy" of the eighteenth century, *AHU MATT*, 2018, **pp. 1–7. old.**, No. 000.002.857, <http://afrikatudastar.hu>

Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:

Közkönyvtárakban / In public libraries

Kulcsszavak/Key words

magyar Afrika-kutatás, könyvismertetés (Tóth Ferenc: *Mémoires du baron de Tott sur les Turcs et les Tartares*, Paris, 2004)

African studies in Hungary, book review (Tóth Ferenc: *Mémoires du baron de Tott sur les Turcs et les Tartares*, Paris, 2004)

AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS, ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK- DOKUMENTUM- és ADAT-TÁR/THE FIRST HUNGARIAN FREE ELECTRONIC SECTORAL PRO-

FESSIONAL DATABASE FOR BOOKS, STUDIES, COMMUNICATIONS,
DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára/ writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian, Spanish, Italian and other – languages

* az adattárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk vagy letöltésük regisztrációhoz kötött/the materials in the database are free but access or downloading are subject to registration

* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattári szolgáltatását, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel elősegíteni a magyar afrikánisztikai kutatásokat, illetve ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig./The African-Hungarian Union is a non-profit organisation that has created this electronic database for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African themes in its entirety from the beginning until the present day.

EGY TIZENNYOLCADIK SZÁZADI „SZUPERKÉM” FELJEGYZÉSEI

Tóth Ferenc: *Mémoires du baron de Tott sur les Turcs et les Tartares*, Maestricht, 1785, Honoré Champion, Paris, 2004, 382 old.

SZÁSZ, Géza

Aetas, 2006, 21. évf., 2–3. szám, 308–310. old.

Nem túl sűrűn fordul elő, hogy egy több mint két évszázada ismert, a maga korában „világszerte” népszerű – és máig érdekfeszítő – olvasmány újrakiadása önmagában tudományos eredménynek tekinthető, és elemzések tárgya lehet. Esetünkben az apropót az szolgáltatja, hogy a munka utolsó kiadása is a 18. századból datálódik, és – noha magyar származású és magát magyarnak tekintő szerzőről van szó – magyar nyelven mindmáig hozzáférhetetlen. Talán ez utóbbi akadály elhárítása felé tett újabb lépésként kell értékelnünk François de Tott (vagyis Tóth Ferenc) báró emlékiratainak friss franciaországi kiadását, melyet magyar kutató rendezett sajtó alá.

Tóth Ferenc (a névazonosság csak a pusztán véletlen műve!) a szombathelyi Berzsenyi Dániel Főiskola tanszékvezetője, immár több mint egy évtizede foglalkozik a magyar–francia kapcsolatok történetével. A sajátos „misszió” is tekinthető munkásság fő vonulatát a 18. századi francia történelemben (hadtörténet, politika, kultúra) való magyar részvétel bemutatása és elemzése jelenti. Ebbe illeszkedik a magyar származású François de Tott báró emlékiratainak francia nyelvű „tudós” kiadása a neves párizsi Honoré Champion kiadónál is. A kiadó által gondozott *Bibliothèque des Correspondances. Mémoires et journaux* sorozatban korábban a francia irodalom és művelődéstörténet kiemelkedő alakjainak levelezése, illetve naplója jelent meg. Csak ízelítőül: megtalálhatjuk itt a Goncourt-fivérek, Leconte de Lisle vagy Charles de Montalembert munkáit. Tott báró visszaemlékezései tehát igen előkelő társaságba kerültek – és talán nem is érdemtelenül, hiszen a mű az 1780-as években számos kiadást (szám szerint két év

alatt ötöt) ért meg, népszerű, a kor közönsége számára szinte feledhetetlenül izgalmas olvasmány volt.

Az új kiadáshoz a magyar–francia kapcsolatok történetének egyik jeles franciaországi ismerője, Jean Bérenger professzor írt előszót. Már ő is kiemeli François de Tott korabeli fontosságát (amely tulajdonképpen magyarázatot ad a mai, több mint kétszáz év hiányát pótló kiadás miértjére is): a Rákóczi-szabadságharc bukása után Franciaországba menekült magyar emigránsok leszármazottja, a felvilágosodáskorabeli „világpolgár” típusának képviselője a kor egyik kedvenc témájáról, a Török Birodalomról írt – személyes tapasztalatok alapján – beszámolót.

Ez a beszámoló (s ezt már Tóth Ferenc kritikai bevezetőjében olvashatjuk) szerkezetét tekintve egy előjáró beszédből és négy részből áll. Az öt szöveg külön-külön is olvasható, egységüket a szerző, a kortársak által legendákkal övezett „kém”, a valóságban „csupán” diplomata Tott báró tolla teremti meg.

Maga az előjáró beszéd (a műfaj nagy divatnak örvendett a 18. században!) egyfajta történeti–filozófiai eszmefuttatás a civilizációk közti különbségekről; szinte pamfletszerűen ír a keleti despotizmusról, miközben harcba száll Montesquieu híres klíma-elméletével és Lady Montagu népszerű, ám a szerző által elhamarkodottnak ítélt megállapításaival.

Az első rész a szerző első törökországi (apjával, Tóth András francia királyi követtel együtt eltöltött) tartózkodásának idejét öleli fel (1755–1763). Az ifjúkor eme beszámolója kevés kronologikus támpontot nyújt; tulajdonképpen a török fővárosról, a társadalomról, a szokásokról és erkölcsökről szóló kis történetek, „sztorik” gyűjteménye. Olvasása során nyomon követhetjük, miként sajátította el François de Tott a török nyelvet, és hogyan került kapcsolatba az isztambuli török vezetéssel, illetve a városban tartózkodó nyugati diplomatákkal.

A második rész egy, a korabeli európai közönség számára ismeretlen, titokzatos és félelmetes – és talán éppen ezért vonzó – területre, a krími tatárok országába és társadalmába kalauzol el bennünket. Tott báró a francia király követeként jutott el apja halála után e távoli vidékre, ahol két évet töltött (1767–1769). Az eredmény: a tatár társadalom felvilágosult módszerekkel történő, átfogó leírása. Olyan műről van szó, amely mind a mai napig megkerülhetetlen a korral foglalkozó történészek számára. Felbukkan a „jó vadember” mítosza is; ezt az

embertípust Tott báró éppen a tatároknak véli megtalálni! A leírást itt is számos anekdota színesíti, és szinte napi pontossággal nyomon követhetjük az 1769-es hadjárat eseményeit, miközben betekintést nyerhetünk a „vazallus államok” (elsősorban Moldva) belső viszonyaiba is.

A harmadik részben visszatérünk Isztambulba, és tanúi lehetünk Tott báró megdicsőülésének az 1768–1774-es orosz–török háború idején. Őt bízza meg ugyanis a török vezetés a tüzérség modernizálásával és a Dardanellák védelmével. E munkáját – a számos hátráltató tényező (a törökök tudatlansága, a görögök árulása stb.) ellenére – többkevesebb sikerrel végre is hajtja. Ez ugyanakkor alkalmat nyújt számára a törökök hozzá nem értésének bírálata és kifigurázására, illetve saját szerepének szinte mesészerű kidomborítására. E rész soraiból már kicseng a nyugdíjba kényszerült, „kegyvesztett” diplomata csalódottsága: ő mindent sikerrel megoldott, rajta kívül álló okok viszont megátolták előrejutását.

Némileg hasonlít ehhez az utolsó diplomáciai küldetést, a levantei és észak-afrikai francia külképviseletek ellenőrző körútját (1777–1778) összefoglaló negyedik rész hangvétele. Jóllehet Tott báró „hivatalosan” úgy tekinti, hogy ezzel korábbi érdemeit, illetve tapasztalatait ismerték el, a feladat fontossága és presztízse nem mérhető a korábbi krími vagy konstantinápolyi misszióéhoz. Szerencsére François de Tott felvilágosult műveltsége és kritikus látásmódja lehetővé teszi, hogy számos újdonsággal szolgáljon. E – formailag leginkább a naplóval rokonítható – rész javát ugyanis Egyiptom leírása adja, és ennek kapcsán az ókori auktorokat is idéző báró az egyik legelső olyan modern szerző, aki részletesen, történeti, valamint építészeti szempontból is foglalkozik a műemlékekkel, elsősorban a piramisokkal. E tárgyú eszmefuttatásai mintaként szolgáltak a későbbi évtizedek francia nyelvű egyiptológiai értekezéseihez.

François de Tott emlékiratainak érdekességét a mai kutató számára a benne rejlő direkt információk mellett számos értelmezési lehetősége is adja. A kiadás gondozója, Tóth Ferenc négy eltérő olvasatot javasol: Tott báró szövege olvasható politikai értekezésként (például a keleti önkényuralom természetéről), néprajzi–kulturális antropológiai alpműként (elsősorban a tatárokról írt rész), önéletrajzként, illetve út-leírásként. Vélhetően az olvasatok összetettsége csak tovább fokozta a kortársak érdeklődését a munka iránt.

Mindamellett a mű talán legkiemelkedőbb tulajdonsága az, ahogyan – igaz, erős kritikával illetve – szinte érinthető közelségbe hozza a tizennyolcadik századi oszmán birodalom hétköznapijait, gyakran homály által fedett működését (vagy inkább működési zavarait), a benne uralkodó korrupciót, zsarnokságot, a vallási visszásságokat és az emberi gyarlóságot. Az ópiumszívás gyakorlatával történő szembehelyezkedés például olyannyira „modern” szemléletű állásfoglaláshoz vezet François de Tott esetében, hogy az olvasóban önkéntelenül is felvetődik a kérdés: húsz év, vagy több mint két évszázad telt-e el a mű megírása óta?

Helyenként a mű belső szervezése szándékosan erősíti az autentikus jelleg hangsúlyozását. Így például vélhetően a valódiság érzetét volt hivatott kelteni az a módszer, melynek révén François de Tott leírásait időnként közbeékelte párbeszédekkel tarkította. Ezek közte és egy török vagy más keleti személy között folytak le. Noha a szerző fontosságának növelése minden valamirevaló emlékirat egyik legjellegzetesebb tulajdonsága, az önigazolás mellett itt egy másik szempont is megragadható. Hangsúlyt kap ugyanis, hogy ezek a párbeszéddek az ország nyelvén folytak, vagyis az utazódiplomata teljesítette egy idegen ország megismerésének alapfeltételét: megtanulta a helyi nyelvet. Ezzel viszont Tott báró szinte automatikusan a többi utazó fölé helyezi magát, és szinte egyedüli valósághű kútfőként jelenik meg. Valószínűleg nem tévedünk, amikor azt állítjuk, hogy ez is fontos szerepet játszott az emlékiratok korabeli népszerűségében.

A mű tartalmi és irodalmi tulajdonságai mellett szólnunk kell a munka egy másik oldaláról is; ez pedig a szöveg mai, huszonegyedik századi gondozása. Tóth Ferenc nem mindennapi munkát végzett: a tizennyolcadik századból származó, francia nyelvű, Franciaországban kiadásra kerülő munkához írt a mai olvasót segítő, a szövegben található utalások (személynevek, események, fogalmak) megértését könnyítő magyarázó jegyzeteket. E feladat nehézségére talán rávilágít az, hogy már maga Tott báró is kénytelen volt egyik-másik gondolatát lábjegyzetekkel kiegészíteni.

Igényes és nem csupán tudományos szempontból érdekesítő munkát tart tehát a kezében a franciául tudó olvasó. Ezek után óhatatlanul megfogalmazódik a kérdés: mikor lesz magyarul is olvasható a 18. század egyik legendás magyar származású – és élete alkonyán szülei hazájába visszatérő – alakjának legfontosabb műve?

A Szerk jegyzete / A Note by the Editor

Amint Dombay Ferencsel, II. József marokkói konzuljával ugyanígy François de Tott báróval (Tóth Ferencsel) kapcsolatban is többek részéről felmerült az a gondolat, hogy őket valamiféle szuperkémnek képzeljük el. A Magyar Afrika Tudástár szerkesztője a leghatározottabban tiltakozik e megjelölés ellen (amely vélhetően a mai médiában oly népszerű vulgáris figyelemhajtászás következménye). Tóth Ferenc diplomáciai kiküldöttként járt Keleten, egyfajta tüzérparancsnokként védte meg a törökök számára az oroszok ellen a Dardanellákat, és ugyancsak diplomáciai küldetésben látogatta meg Egyiptomot, majd javasolta annak elfoglalását a franciáknak, amelyet egyébként csak Napoleón kísérelt meg már a báró halála után. (bsz)